

CİNAYƏT PROSESSUAL HÜQUQ

CİNAYƏT MÜHAKİMƏ İCRAATINDA PROSESSUAL MƏCBURİYYƏT: ONUN ƏHƏMİYYƏTİ VƏ YOL VERİLƏN FORMALARI

Həmid Abbasov*

Xülasə

Müəllif cinayət-prosessual məcburiyyətin hüquqi mahiyyətini üzə çıxararaq, onun şərti-liyindən proses iştirakçılarının prosesual öhdəlikləri ilə çıxış edir, onlar mövcud qanunda təsdiqini taparaq, özlərinin düzgün davranış modelini formalaşdırır və cinayət prosesində müm-kün və zəruri məcburiyyət təsirinin növünü, həcmi və tərkibini müəyyən edirlər. Buna əsas-lanaraq müəllif cinayət-prosessual məcburiyyət anlayışının prosesual elmdə təqdim olunan tə-riflərini təhlil edir və belə nəticəyə gəlir ki, prosesual məcburiyyət anlayışı çoxölçülüdür.

Açar sözlər: *cinayət prosesi, prosesual məcburiyyət, proses iştirakçısı, cinayətkar, cinayət mühakimə icraatı, məcburiyyət tədbirləri.*

Məcburiyyət dövlətin hüquqi fəaliyyətinin bütün sahələrinə xasdır. O, hü-quqla yanaşı, bəlkə də daha əvvəl yaranmışdır və çox uzun tətbiq tarixinə ma-likdir. Bütün tarix boyunca heç bir ictimai-siyasi sistem heç bir proses məcbu-riyyət tətbiq edilmədən mümkün olmazdı. O, bütövlükdə dövlətin, o cümlədən ədalət mühakiməsinin həm ən yaxın, həm də uzaq məqsədlərinə nail olmaq vasi-təsidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, məcburiyyət problemi çoxşaxəli və hətta ziddiyyətlidir, müxtəlif hüquq sistemlərində birmənalı anlayışa malik deyildir və ən müxtəlif, bəzən isə ən əlverişsiz məqsədlər üçün istifadə olunur. Cinayət-prosessual tənziqləmə sahəsində məcburiyyət problemi çoxaspektlidir, prosesual hüquq münasibətlərinin davranışının yalnız dövlət orqanlarının hü-ququn tətbiqi fəaliyyəti sahəsinə deyil, həm də şəxsiyyətin hüquq və mənafeləri sahəsinə, müəyyən dərəcədə fərdin həyatının psixoloji və etik aspektləri dairə-sinə müdaxilə ilə bağlı olan ən müxtəlif cəhətlərinə təsir göstərir. Buna görə də cinayət-prosessual məcburiyyət probleminin öyrənilməsi yalnız onun tətbiqinin tarixi aspektlərini deyil, həm də ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində demokratik prinsiplərin reallaşdırılması üçün onun əhəmiyyətinin əsaslandırıl-masını, gələcəkdə arzuolunmaz nəticələrin qarşısını almaq üçün bu tədbirlərin həqiqi zəruriliyini əks etdirməlidir [3, s.72-73].

E.K.Kutuyev qeyd edir ki, cinayət-prosessual məcburetmənin tətbiq edil-məsinin əsasları konstitusion-hüquq normalarında təsbit edilmişdir, çünki məhz Konstitusiyaya insan hüquqlarını və azadlıqlarını ali dəyər kimi tanımaqla, cinayət mühakimə icraatı sferasında dövlətin ikili vəzifəsini müəyyən edir: bir tərəfdən insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarını cinayətkar qəsdlərdən mühafizə et-mək, digər tərəfdən insanları qanunsuz və əsassız cinayət təqibindən və məh-kumetmədən müdafiə etmək. E.K.Kutuyev cinayət-prosessual məcburiyyəti iki

* Bakı Dövlət Universitetinin “Cinayət prosesi” kafedrasının doktorantı

mənada, yəni həm dar, həm də geniş mənada başa düşməyi təklif edir. Belə ki, dar mənada cinayət-prosessual məcburiyyət dedikdə, yalnız cinayət-prosessual qanunvericiliyin eyni adlı bölməsində təsbit edilmiş prosessual məcburiyyət tədbirləri başa düşülür. Cinayət-prosessual məcburiyyət kateqoriyasına geniş mənada yanaşma isə, imkan verir ki, bu anlayışa xarakterinə görə məcburi olan, lakin müəyyən səbəblərə görə cinayət-prosessual qanunvericilikdə prosessual məcburiyyət tədbirlərinə aid edilməmiş bir sıra digər institutlar da daxil edilsin (məsələn, cinayət işinin başlanması haqqında qərar qəbul edilməmişdən əvvəl ayrı-ayrı şəxslərdən müxtəlif əşya və ya sənədlərin tələb edilməsi zamanı cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qanuni tələbi qarşı tərəf üçün məcburi olduğu üçün bu tədbir də xarakterinə görə prosessual məcburiyyət tədbiri hesab edilə bilər və s.). E.K.Kutuyev həmçinin qeyd edir ki, geniş mənada başa düşülən prosessual məcburiyyəti də iki növə bölmək olar: şübhəli və (və ya) təqsirləndirilən şəxslərə tətbiq edilə bilən prosessual məcburiyyət; belə prosessual statusa malik olmayan şəxslərə tətbiq edilə bilən prosessual məcburiyyət [8, s.10-11].

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayət-prosessual məcburiyyət də dövlət məcburiyyətinin bir növü olaraq insanın, cinayət prosesi iştirakçılarının hüququayğun davranışının təmin edilməsinə yönəlmişdir. Prosessual məcburiyyət cinayət mühakimə icraatı iştirakçılarının qanunla müəyyən edilmiş vəzifələrinin lazımi qaydada icra edilməsinin təminatına yönəlmiş son, müstəsna vasitə kimi tətbiq edilməlidir. Məcburiyyət inandırma ilə sıx, dialektik vəhdətdədir. İnandırma olamdan, məcburiyyət öz effektivliyini itirir və sadəcə zorakılığa çevrilir. Məcburiyyətin insan davranışına təsirinin iki vektorunu fərqləndirmək mümkündür. Birinci təsir yolu insanda onun tərəfindən öz vəzifələrini lazımi qaydada yerinə yetirilmədiyi hallarda onun üçün arzu edilməz nəticələrin yaranacağına inamın yaradılması ilə bağlıdır. Bunun nəticəsində insan onun üçün yaranacaq məsuliyyətin “qorxusunun” təsiri altında öz vəzifələrini lazımi qaydada həyata keçirir. Göründüyü kimi, bu zaman məcburiyyət insanı öz vəzifələrini yerinə yetirməyə vadar etsə də, belə davranış insan tərəfindən reallıqda yaşanan arzu edilməz nəticələrin təsiri ilə deyil, onda belə nəticələrin baş verə biləcəyinə inamın yaranması səbəbindən stimullaşdırılmış olur. İkinci təsir isə, inandırmanın səmərəsiz olduğu hallarda, insan barəsində reallıqda arzu edilməz neqativ nəticələrin yaranması ilə əlaqədardır. Məcburiyyət və zorakılığın bir-birindən fərqləndirilməsinin başlıca meyarları qanunilik və mütənasiblikdir. Dövlət məcburiyyətinin xüsusiyyəti ondadır ki, onun növləri, tətbiqi əsasları və qaydası, həmçinin hüdudları və s. qanunla müəyyən edilmiş olur, zorakılıq isə bu kimi əlamətlərə malik olmur, məcburiyyətin situasiyaya mütənasib şəkildə tətbiq edilməsi isə ona ədalətlik əlaməti qazandırır və bu əlamətə görə də onu zorakılıqdan fərqləndirir [9, s.10-11].

R.H.Rüstəmov qeyd edir ki, cinayət-prosessual inandırma prosessual münasibətlərin subyektində cinayət mühakimə icraatının mənafeələrinə və məqsədlərinə müvafiq hüququayğun davranışın formalaşdırılmasına təkan verən vasitə

kimi aşağıda göstərilən bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malikdir: cinayət-prosessual inandırmanın əsasında yalnız cinayət prosessual hüquq münasibətlərinə tətbiq oluna biləcək eyni predmet və ictimai münasibətlərin təbzimlənməsi metodu durur. Cinayət-prosessual inandırmanın yalnız cinayət-prosessual hüquq münasibətləri sahəsində həyata keçirildiyini nəzərə alaraq, ilk növbədə, vəzifəli şəxsin cinayət-prosessual hüquq münasibətlərinin hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan və müvafiq məlumat daşıyıcısı olan subyektinə təsirinin müxtəlif formalarında çıxış edən inandırma metodlarının dövlət hakimiyyəti xarakterinin tanınması zəruridir. Bu təsirin məqsədi son nəticədə həmin məlumatı mümkün qədər tez əldə etməkdir, çünki zəruri məlumatların vaxtında alınması əlavə məsrəflər olmadan cinayət işinə dair obyektiv həqiqəti müəyyən etməyə imkan verir. Bundan əlavə, bu təsirin məqsədi həm də bu şəxslərin hansısa hərəkətlər etməsindən və ya ondan imtina etməsindən ibarət ola bilər [3, s.23].

N.V.Buşnaya prosessual məcburiyyət tədbirlərinin anlayışına aydınlıq gətirmək üçün, fikrimizcə, metodologiya baxımından haqlı olaraq, ilk öncə bu tədbirlərin spesifik əlamətlərinin müəyyən edilməsini vacib sayır və apardığı təhlillər nəticəsində belə əlamətlərə aşağıdakıları aid edir: onlar cinayət işi üzrə icraat zamanı tətbiq edilir və prosessual xarakter daşıyır; onlar dövlətin müvafiq orqanları tərəfindən öz səlahiyyətləri daxilində icraatda iştirak edən qaydalara zidd davranışları və ya belə davranış imkanları cinayət mühakimə icraatı üçün maneə yaradan, yaxud yarada biləcək şəxslərə tətbiq edilir; onların cinayət mühakimə icraatının ümumi vəzifələrindən irəli gələn konkret məqsədləri mövcuddur; bu tədbirlər qanunla müəyyən edilmiş və onların qanuniliyi və əsaslılığını təmin edən əsaslar, şərtlər və qaydalar daxilində tətbiq edilir; onlar xüsusi məzmunu və xarakterə malikdir. N.V.Buşnaya öz tədqiqatında prosessual məcburiyyət tədbirlərinə aşağıdakı məzmununda müəllif anlayışı da vermişdir: “prosessual məcburiyyət tədbirləri dedikdə, cinayət-prosessual qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş məcburi və qabaqlayıcı xarakterə malik olan, buna səlahiyyəti çatan dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər tərəfindən cinayət mühakimə icraatının iştirakçıları barəsində qanunla müəyyən edilmiş əsaslar mövcud olduqda və qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu şəxslərin hüquqazidd hərəkətlərini xəbərdar etmək və onların qarşısını almaq, eləcə də cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həllini təmin etmək üçün tətbiq edilən tədbirlər başa düşülür” [4, s.13].

Milli hüquq ədəbiyyatında isə prosessual məcburiyyət tədbirlərinin əsas əlamətləri prof. F.M. Abbasova tərəfindən daha müfəssəl şəkildə izah edilmişdir. Belə ki, adı çəkilən müəllifə görə qüvvədə olan qanunvericilik prosessual məcburiyyət tədbirlərinin ümumi anlayışını verməmişdir ki, buna da müəyyən qədər haqq qazandırmaq olar, çünki prosessual məcburiyyət tədbirlərinin növləri, onların tətbiqi əsasları və qaydası o qədər müxtəlifdir ki, bütün bunları bir anlayışda birləşdirmək olduqca çətinidir. Eyni zamanda, bütün prosessual məcburiyyət tədbirləri üçün ümumi olan əlamətlər də mövcuddur ki, onlara aşağıdakıları aid etmək olar:

- prosessual məcburiyyət tədbirləri dövlət məcburetməsinin bir növüdür, odur ki, bu tədbirləri yalnız səlahiyyətli dövlət orqanları tətbiq edə bilər. Həkimyyət səlahiyyətlərinə malik olmayan proses iştirakçıları prosessual məcburiyyət tədbirləri tətbiq edə bilməzlər;

- prosessual məcburiyyət tədbirləri preventiv (yunan. *praeventus*) xarakterlidirlər, onlar, bir qayda olaraq, qabaqlayıcı tədbirlər kimi çıxış edirlər. Cinayət prosesinin normal gedişatına maneə yarada biləcək davranış ehtimalının yaranması artıq prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi üçün əsasdır;

- prosessual məcburiyyət tədbirləri şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasından ibarətdir, odur ki, prosessual məcburiyyət tədbirlərinin prosessual qaydaları cinayət prosesində şəxsiyyətin hüquqlarının təmin edilməsi qaydalarını pozmamalı, qanuni və əsaslı şəkildə həyata keçirilməlidir, eyni zamanda qanunla müəyyən edilmiş hallarda və hədlərdə tətbiq edilməlidir;

- prosessual məcburiyyət tədbirlərinin məqsədi cinayət prosesinin normal gedişatını təmin etməkdir, yəni prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi məcburi deyildir, onlar cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara əlavə imkanlar qismində verilmişdir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqan icraatın normal və vaxtında gedişatına maneə olan halları aradan qaldırmaq zərurəti ilə üzləşdikdə prosessual məcburiyyət tədbirlərinə müraciət edə bilərlər;

- prosessual məcburiyyət tədbirləri müvəqqəti xarakterlidirlər, onların əksəriyyəti, ümumiyyətlə, qısamüddətli və birdəfəlik xarakterlidir, bəzilərinin isə müddətləri qanunla dəqiq müəyyən edilmişdir.

Beləliklə, prof. F.M.Abbasova hesab etmişdir ki, qeyd edilmiş əlamətlərə görə prosessual məcburiyyət tədbirlərinə aşağıdakı kimi anlayış vermək olar: “prosessual məcburiyyət tədbirləri dedikdə, cinayət prosesinin normal gedişatını təmin etmək və yarana biləcək maneələri aradan qaldırmaq məqsədilə səlahiyyətli subyektlər tərəfindən qanunla müəyyən edilmiş hallarda və hədlərdə cinayət prosesində iştirak edən müəyyən şəxslərə tətbiq edilən hüquq və azadlıqların müvəqqəti məhdudlaşdırılması ilə xarakterizə olunan tədbirlər başa düşülür” [1, s.360].

Milli hüquq ədəbiyyatında cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirlərinə verilmiş daha bir anlayış da maraq doğurur. Belə ki, rus dilində hazırlanmış “Cinayət-prosessual məcburiyyət: seçim və tətbiqetmə problemləri” adlı dərs vəsaitində də milli müəlliflər cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirlərinə anlayış vermişdirlər. Həmin anlayışa görə: “cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirləri cinayət-prosessual qanunvericiliklə tənzimlənmiş cinayət prosesini həyata keçirən orqanların cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin həyata keçirilməsi məqsədilə fiziki şəxslərə qarşı onların iradəsinə və isyətinə zidd olaraq tətbiq edilən fakultativ, səlahiyyətli, məcburi hərəkətləridir. Onlar şəxsi azadlığın məhrum edilməsi və ya məhdudlaşdırılması, vəzifənin müvəqqəti itirilməsi, mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması, əmlak itkilərinin təhlükəsi və digər hüquqi məhdudlaşdırmalarla ifadə edilir” [10, s.27].

İ.D.Qaynov öz tədqiqat işində prosesual məcburiyyətin özünəməxsus mexanizm vasitəsilə realizə edildiyinə diqqət çəkir. O, prosesual məcburiyyət tədbirinin seçilməsinin prosesual etaplarından (mərhələlərdən) və məcburiyyət tədbirinin seçilməsinin prosesual modelindən bəhs edərək göstərir ki, hər dəfə prosesual məcburiyyətin tətbiqi məsələsi həll edilərkən aşağıdakı etaplara (mərhələlər) keçilməlidir: a) cinayət-prosesual məcburiyyət tədbirinin məqsədinin müəyyən edilməsi; b) prosesual vəziyyətin təhlil edilməsi; c) cinayət-prosesual məcburiyyət tədbirinin subyektinin müəyyən edilməsi; ç) qətimkan tədbirinin əsaslandırılması, tətbiqi, həyata keçirilməsi prosedurunun seçilməsi [5, s.9-10].

Prosesual məcburiyyətin yol verilən formalarına gəlinə, qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman iki əsas məqama toxunmaq vacibdir: birincisi, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin yol verilən formalarının və bu formaların hər birinə məruz qala biləcək prosesual statuslu şəxslərin dairəsi dəqiq məlum olmalı, bu formaların və şəxslərin dairəsi qapalı siyahı ilə müəyyən edilməli, onların hər biri qüvvədə olan cinayət-prosesual qanunvericilikdə təsbit edilmiş olmalı, hüquq tətbiq edən subyektin mülahizəsinə görə qanunla nəzərdə tutulmamış formalar tətbiq edilməməli, qanunla nəzərdə tutulmuş formaların isə məzmunu təhrif edilməməlidir; ikincisi, prosesual məcburiyyət tədbirlərinin bu və ya digər formasının “yol verilən” hesab edilə bilməsi üçün həmin forma cinayət-prosesual qanunvericilikdə “yolverilməz” elan edilmiş, o cümlədən qadağan edilmiş davranış formaları ilə üst-üstə düşməməlidir [6, s.74; 7, s.127-128; 11, s.858].

Bu nəzəri ümumiləşdirmələri bizim qanunvericiliyimizə tətbiq etdikdə, göstərmək olar ki, onlar bir qayda olaraq, qüvvədə olan CPM-də öz təsdiqini tapmışdır. Belə ki, CPM-də həm prosesual məcburiyyət tədbirlərinin növlərini müəyyən edən, həm də bu tədbirlərin kimlər barəsində tətbiq edilə biləcəyini müəyyən edən normalarda, bir qayda olaraq, hüquqi müəyyənlik mövcuddur, həmin qaydaların təcrübədə pozulması hallarının qarşısı isə müxtəlif hüquqi təminat mexanizmləri ilə vasitəsilə alınır. Məsələn, Avropa Məhkəməsi 13 dekabr 2018-ci il tarixdə Mürsəliyev Azərbaycana qarşı iş üzrə qərar qəbul edərkən, cinayət prosesində şahidlərin ölkəni tərk etməsinə qadağa qoyulması məsələsi ilə əlaqədar Avropa Konvensiyasının 4 nömrəli Protokolunun 2-ci maddəsinin pozuntusunu qeydə almışdı. Xatırladaq ki, Avropa Konvensiyasının 4 nömrəli Protokolunun 2-ci maddəsi hər kəsin hərəkət etmək azadlığına təminat verir. Bu maddəyə əsasən, hər kəs öz ölkəsi də daxil olmaqla hər hansı ölkəni tərk etməkdə azaddır. Mürsəliyev Azərbaycana qarşı iş üzrə ərizəçi kimi çıxış edən 11 nəfərin hamısı cinayət işləri üzrə şahidlər idi və 2012-2016-cı illərdə onların məhz cinayət prosesində şahid olmaları ilə əlaqədar ölkədən çıxmalarına qadağalar qoyulmuşdu. Halbuki, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan cinayət-prosesual qanunvericiliyində şahid statusu olan şəxslər barəsində ölkəni tərk etmək qadağası növündə prosesual məcburiyyət tədbirinin tətbiqi nəzərdə tutulmur. Ərizəçilər milli məhkəmələrə müraciət etdikdə isə milli məhkəmələr bu qadağanı onların üzərindən götürə bilməmişdi, çünki həmin məsələ milli qanunvericiliklə məhkəmələrin səlahiyyətlərinə aid edilməmişdi. Bu səbəbdən,

Avropa Məhkəməsi bütün ərizəçilərə münasibətdə Avropa Konvensiyasının 4 nömrəli Protokolunun 2-ci maddəsinin pozuntusunu qeyd almışdı.

Qeyd edilən ikinci məsələ ilə əlaqədar da CPM-də müraciət edə biləcəyimiz kifayət qədər norma mövcuddur. Məsələn, CPM-in 10.2-ci maddəsində birbaşa şəkildə göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minmiş və dərc edilmiş qanunu ilə müəyyən olunan əsaslardan və qaydalardan kənar heç kəsin tutulmasına, həbsə alınmasına, axtarılmasına, məcburi gətirilməsinə və digər prosessual məcburiyyət tədbirlərinə məruz qalmasına yol verilmir. Bu norma prosessual məcburiyyət tədbirlərinin qanuniliyi tələbini əks etdirir. Bu anlamda, prosessual məcburiyyət tədbiri o zaman yol verilən hesab edilə bilər ki, onun növü, forması, tətbiqi əsasları və qaydası qanunla nəzərdə tutulmuş olsun. CPM-in 13.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət təqibi gedişində insanın şərəf və ləyaqətini alçaldan, təhqir edən, habelə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin həyatı və səhhəti üçün təhlükə törədə biləcək qərarların qəbul edilməsi və ya hərəkətlərə yol verilməsi qadağandır. Baxılan qayda, həmçinin hər hansı şəxsin insan ləyaqətini alçaldan rəftara məruz qalmasını, eləcə də, insan ləyaqətini alçaldan şəraitdə saxlanılmasını da yol verilməz elan edir ki, bu da prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi zamanı vacib şərtlərdən biridir. CPM-in 14-cü maddəsi də prosessual məcburiyyətin yol verilən halları və forması ilə bağlı mühüm müddəalar əks etdirir, belə ki, həmin müddəalara əsasən, CPM və Azərbaycan Respublikasının digər qanunu ilə müəyyən edilmiş əsaslar olmadan heç kəs tutula və həbs edilə bilməz; şəxsin həbsdə saxlanılmasına, habelə tibb və ya tərbiyə müəssisəsinə məcburi yerləşdirilməsinə yalnız məhkəmə qərarı əsasında yol verilir və s.

Hesab edirik ki, prosessual məcburiyyətin yol verilənliyindən danışarkən onun obyektiv zərurətdən irəli gəlməli olması meyarına da mütləq diqqət yetirilməlidir. Məsələn, milli hüquq ədəbiyyatında azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması ilə əlaqədar olan prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqi problemləri tədqiq edilərkən, fikrimizcə, tamamilə haqlı olaraq, belə bir fikir irəli sürülür ki, cinayət mühakimə icraatında azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması (əslində, bütün hüquqların məhdudlaşdırılması - müəllif) obyektiv xarakterli zərurətdən irəli gəlməlidir. Barəsində icraat aparılan şəxsin gizlənmə təhlükəsinin mövcud olduğu, onun icraat zamanı obyektiv həqiqətin müəyyən edilməsinə mane olacağı təhlükəsinin mövcud olduğu, şəxsin icraat gedişində yeni cinayətlər törədəcəyi təhlükəsinin mövcud olduğu, eləcə də, onun azadlıqda qalmasının ictimai təhlükəsizlik üçün təhdid təşkil etdiyi hallarda azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması obyektiv zərurətdən irəli gəlmiş hesab edilə bilər. Barəsində icraat aparılan şəxsin cinayət mühakimə icraatının bütün gedişatı boyu azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması cəmiyyətin maraqları ilə də uzlaşmalıdır. Belə ki, cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılması onu cəmiyyətdən təcrid etdiyi kimi, cəmiyyəti də ondan ayırır, cinayət təqibinə məruz qalan şəxsi ayrı-ayrı insanlar üçün əlçatmaz edir. Cinayət təqibinə məruz

qalmış şəxsin adı vaxtlarda cəmiyyət üçün, yəni özündən başqa digər insanlar üçün də faydalı funksiyalar həyata keçirdiyi hallarda onun cəmiyyətdən təcrid edilməsi təkcə bu şəxsin özünə deyil, onun ictimai faydalı funksiyalarından yararlanan digər şəxslərə də mənfi təsir edir. Məsələn, cərrahlıqla məşğul olan həkimin onun peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan həyatı bir situasiya ilə əlaqədar cinayət təqibinə zərurət yarandığı halı modelləşdirməklə, qeyd edilən məsələyə kifayət qədər aydınlıq gətirmək mümkündür. Fərz edək ki, yüksək ixtisaslı cərrah olan A. həftədə bir neçə ağır əməliyyat həyata keçirməklə peşəsindən irəli gələrək, insan həyatı xilas etməklə məşğuldur. Lakin bir dəfə o, xoşagəlməz bir hadisənin iştirakçısına çevrilir - evə qayıdarkən yaşadığı evin blokunda iki gəncin, yəni B. və V.-nin spirtli içki qəbul etdiyinin şahidi olur, onlara bunun doğru olmaması barədə irad bildirir və gənclərdən sərt cavab aldıqdan sonra onlarla mübahisəyə başlayır, mübahisə zəminində onlar dalaşırlar və fiziki cəhətdən daha qüvvətli olduğu üçün A. həm B.-yə, həm də V.-yə ağır xəsarətlər yetirir. Göründüyü kimi, formal olaraq A. şəxsiyyət əleyhinə ağır cinayət törətmiş hesab edilir və qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilik belə bir cinayətdə ittiham edilən şəxsin həbs edilərək cəmiyyətdən təcrid edilməsinə mane olmur. Lakin məsələnin başqa tərəfinə baxaq. Cərrah olan A.-nin bütün icraat boyu həbsdə saxlanması onun xəstələrinə nə dərəcədə mənfi təsir edəcəkdir? Onun həbsdə qaldığı müddətdə A. nə qədər insan həyatı xilas edə bilərdi? Təsədüfən cinayət törətmiş bir həkimin dərhal həbs edilməsi cəmiyyətin maraqlarına daha uyğundur, yoxsa ona alternativ tədbirlərin tətbiq edilməsi? Ümumiyyətlə, nəzərə almaq lazımdır ki, cəmiyyət üçün faydalı olan bir işlə təkcə həkimlər məşğul olmurlar, bu obraz bir situasiyanı modelləşdirmək üçün istifadə edilmişdir və belə situasiyaya müəllimlər, mühəndislər, idmançılar və s. peşə sahibləri də düşə bilirlər. Əlbəttə, belə sualların siyahısını daha da uzatmaq mümkündür və şübhəsiz, bu suallar ətrafında düşünən müxtəlif insanlar onlara fərqli cavab verə bilirlər. Bununla belə, nəzərə almaq lazımdır ki, əgər cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı cəmiyyətin digər üzvlərinə zərər vura bilərsə, belə qərarın qəbul edilməsi ilə cinayət mühakimə icraatının vəzifələrinin səmərəli həllindən bəhs etmək mümkün deyil [2, s.693-694].

Göstərilənləri ümumiləşdirərək, hesab edirik ki, cinayət-prosessual məcburiyyət tədbirlərinə aşağıdakı müəllif anlayışının verilməsi mümkündür: “prosesual məcburiyyət tədbirləri dedikdə, cinayət prosesində iştirak edən şəxslər tərəfindən cinayət mühakimə icraatının normal gedişatı üçün zəmin yaradan vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilmədiyini hallarda və ya bu vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməyəcəyinə əsaslı şübhələr olduqda, onlar barəsində cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən cəmiyyətin maraqları da nəzərə alınmaqla tətbiq edilən, növləri, şərtləri və əsasları qanunla müəyyən edilmiş, müəyyən məhdudiyətlər, məhrumiyətlər və iradə əleyhinə davranış nəzərdə tutan prosesual vasitələr başa düşülür”.

İstinadlar:

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Dərslik. Ümumi hissə. Bakı: Zərdabi LTD, 2021, 464s.
2. Eyyubov İ.R. Cinayət prosesində azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının zəruri olduğu hallar // Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş “XXI əsrdə insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində müasir nəzəri və praktiki yanaşmalar” mövzusunda 5 may 2021-ci il tarixdə keçirilmiş elmi-nəzəri konfransın materialları. Bakı, 2021, s.691-697.
3. Rüstəmov R.H. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində inandırma və məcburiyyət. Monoqrafiya. Bakı: Zərdabi Nəşr, 2019, 242 s.
4. Бушная Н.В. Проблемы применения мер процессуального принуждения в стадии предварительного расследования. Автореферат дисс. ... к.ю.н. Волгоград, 2005, 26 с.
5. Гайнов И.Д. Механизм реализации мер уголовно-процессуального принуждения: сравнительно-правовое исследование. Автореферат дисс. ... к.ю.н. Москва, 2010, 28 с.
6. Данилова Н.А., Николаева Т.Г. К вопросу о допустимости принуждения при производстве следственных действий // Криминалист, 2012, № 1 (10), с. 71-77.
7. Кравчук Л.А. К вопросу о допустимости мер процессуального принуждения в стадии возбуждения уголовного дела // Правоохранительные органы: теория и практика, 2013, № 1, с.127-129.
8. Кутуев Э.К. Уголовно-процессуальное принуждение в досудебных стадиях. Автореферат дисс. ... д.ю.н., СПб, 2004, 40 с.
9. Манджиева Е.В. Иные меры процессуального принуждения в системе средств принудительного характера в уголовном судопроизводстве России. Автореферат дисс. ... к.ю.н. Москва, 2020, 30 с.
10. Уголовно-процессуальное принуждение: проблемы выбора и применения. Учебное пособие. Баку: Чанлибел, 2010, 280 с.
11. Шинкевич Н.Е. К вопросу о допустимости применения уголовно-процессуального принуждения в отношении потерпевшего // Научные труды Российской Академии Юридических Наук, 2008, № 8, Том 3, с. 856-861.

ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРИНУЖДЕНИЕ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: ЕГО ЗНАЧЕНИЕ И ДОПУСТИМЫЕ ФОРМЫ

Гамид Аббасов*

Резюме

Раскрывая юридическую природу уголовно-процессуального принуждения, автор исходит из ее обусловленности процессуальными обязанностями участников судопроизводства, которые, получив закрепление в действующем законе, формируют модель их должного поведения и определяют вид, объем и содержание возможного и необходимого принудительного воздействия в уголовном судопроизводстве. Исходя из этого, автор анализирует представленные в процессуальной науке определения о понятии уголовно-процессуального принуждения и приходит к выводу о многоаспектности понимания процессуального принуждения.

Ключевые слова: *уголовный процесс, процессуальное принуждение, участник процесса, преступник, возбуждение уголовного дела, принудительные меры.*

* Докторант кафедры «Уголовный процесс» Бакинского государственного университета

PROCEDURAL COERCION IN CRIMINAL PROCEEDINGS: ITS MEANING AND PERMISSIBLE FORMS

Hamid Abbasov*

Abstract

In revealing the legal nature of criminal procedure coercion, the author proceeds from its conditionality to the procedural obligations of the participants in the proceedings, which, having been enshrined in the current law, form a model of their proper behavior and determine the type, scope and content of possible and necessary coercive influence in criminal proceedings. On this basis, the author analyses the definitions presented in the procedural science on the concept of criminal procedure coercion and concludes that the understanding of procedural coercion is multidimensional.

Key words: *criminal process, procedural coercion, process participant, criminal, criminal proceedings, coercive measures.*

* Ph.D. Candidate, "Criminal Procedure" department of Baku State University